

SİSTEMATİK OLARAK MEKÂN İNSANI NASIL ÜRETTİ?

Burçak İSMET¹

Öz

Bu çalışma, “mekân ve insan” temelinde mekânın nasıl bir üretimin parçası olduğunu ve mekânın insanı nasıl ürettiği konusunda, neden ve sonuç ilişkisiyle bir yanıt aramayı amaçlamıştır. Bu yapılırken ana çerçeve, H. Lefebvre’in “Mekânın Üretimi” adlı yapıtı üzerinden kurulmuştur. Lefebvre’in mekân kuramının çerçevesinde mekânın zaman içindeki değişimi; algı, tasarım ve yaşam ilişkisi içinde irdelenmiştir. Mekânın üretiminin; toplumların doğa ile ilişkisi bütününde, yeryüzünü oluşturan maddelerin ve onların dönüştüğü enerji kaynaklarıyla olan etkileşimleri sonucunda ortaya çıktığı görüşü kabul edilmektedir. Bir ürün olarak mekân, toplumların gelişim süreci içinde doğrudan üretime, üretim ilişkilerine ve üretici güçlere katılarak egemen olma çabasını sürdürmüştür. Bu devinimi içinde mekân kavramı; Lefebvre’in vurgusuyla, ürün-üretici olan ekonomik ve toplumsal ilişkilerin dayanağı durumuyla bütünleşerek diyalektikleşmiştir. Toplumların eski çağlardan günümüze geçirdikleri değişim-dönüşüm içinde; her üretim tarzında oluşturdukları “mutlak, kutsal, tarihsel, soyut ve çelişkili mekân” belirlemesi kapsamında mekânın tarihsel gelişimi ortaya konulmuştur. Marksist teorideki üretim tarzları ile Lefebvre’in mekân üretimi, tarihsel gelişim içinde örtüşür niteliktedir. Bu örtüşme; a. İlkel-Neolitik toplum (Avcı ve toplayıcı, tarım ve hayvancılık kabile toplumu) / Mutlak ve Kutsal mekân (Doğa kökenli ve tanrısal), b. Köleci toplum (Doğu despotizmi, Yunan şehir devletleri, İmparatorluklar) / Kutsal ve Tarihsel mekân, c. Feodal toplum/Kutsal ve Tarihsel mekân, d. Kapitalist toplum/Soyut ve Çelişkili mekân deneşirmesiyle yapılabilir. Mekânın sistematik olarak insanı üretmesiyle şekillenen işleyiş bağlamında, günümüzde üretim ilişkilerine koşut olarak insan toplulukları, küresel hegemonyanın egemenliği altında Soyut ve Çelişkili mekâna kul edilmekte ve bir bakıma çağdaş köleci topluma dönüştürülmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Henri Lefebvre, İnsan, Mekân, Marksist Teori, Mekân Üretimi.

Jel Kodları : Jel R, Jel R0

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, bur1978@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-9303-7977.

Atıf: İsmet, B. (2024). Sistematik Olarak Mekân İnsanı Nasıl Üretti?. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 21-33.

DOI: 10.54831/vanyyuiibfd.1427498

HOW DID SPACE PRODUCE PERSONS SYSTEMATICALLY?

Abstract

This study aims to seek an answer to the question of what kind of production space is a part of and how space produces humans, based on "space and human", with a cause and effect relationship. Space, as a product, has continued its effort to dominate by participating directly in production, production relations and productive forces throughout the development process of societies. The modes of production in Marxist theory and Lefebvre's production of space overlap in historical development. This overlap; a. Primitive-Neolithic society (Hunter and gatherer, agricultural and animal husbandry tribal society) / Absolute and Sacred place (Natural origin and divine), b. Slave society (Eastern despotism, Greek city-states, Empires) / Sacred and Historical space, c. Feudal society/Sacred and Historical place, d. It can be done by comparing capitalist society/Abstract and Contradictory space. In the context of the functioning of space systematically producing people, today, in parallel with production relations, human communities are used as abstract and contradictory space under the domination of global hegemony and, in a way, attempts are made to turn them into a modern slave society.

Keywords: Henri Lefebvre, Human, Marxist theory, Space, The Production of Space.

Jel Classification : Jel R, Jel R0

GİRİŞ

Bu çalışma, "mekân ve insan" temelinde mekânın nasıl bir üretimin parçası olduğunu ve mekânın insanı nasıl ürettiği konusunda, neden ve sonuç ilişkisiyle bir yanıt aramayı amaçlamıştır. Bu yapılırken ana çerçeve, Henri Lefebvre'in "Mekânın Üretimi" adlı kitabının okuması üzerine kurulmuştur. Mekânı irdelemeye başlarken öncelikle, vurgusu ve yaptırım öngörülerıyla adeta bir bildiri özelliği taşıyan Lefebvre'in 1967 tarihli "Şehir Hakkı" çalışmasından söz etmek gerekir. Bu yayına yazdığı önsözünde Remi Hess; şehir ve kentin kullanım değeri anlamıyla değerlendirilmesi gerekliliğinden bahsetmiş, sanayileşme ile metanın etkisiyle artık bu yerleşimlerin yaşanamayacak hale getirilmesi, bunun yansıması durumuyla toplum yaşamı değerinin kaybolmaya yüz tutmasını ifade etmiştir (Lefebvre, 2015). Günümüzde egemen olan ideolojinin etkisiyle sadece "yerleşme" odaklı yapılaşma konularak toplumsallaşmanın bir şekilde önüne geçmek hedefi belirginleşmiştir. Aslında burada vurgulanan, şehirde akılcı bakışla ekonominin sürdürülmeye çalışılmasının üretkenlikten uzak harcamalarla kesintilere uğratılmasıdır. Bu çatışmanın XIX. ve XX. yüzyıl boyunca kentlerde etkili olduğu görülmektedir. Sanayileşmenin boyunduruğu altındaki kent; değişmek zorunluluğuyla toplumu, felsefeyi, sanatı ve bilimi yeniden oluşturmaya çalışmaktadır. Bu belirleyicilik, kent toplumuna ve bu toplumun gündelik hayatına hizmet etme bağımlılığını oluşturmuştur. Geline nokta kent, siyasal yapıdan ayrılamayan bir bilgi stratejisine yönelmiş ve bunu açıkça gören Lefebvre, potansiyelleri, olanakları ve gördüğü ufku değerlendirmeye

çalışmıştır. Gündeme giren bu düşünce ile şehir hakkı kavramı, 1976 yılında “Espace et Société” dergisinin hayata geçirilmesiyle yeni bir ivme kazanmıştır. H. Lefebvre, bu derginin birinci sayısının ilk yazısı olan "Mekân Politikası Üzerine Düşünceler" de, kent sorunu üzerine oluşturduğu programını ortaya koymuştur. Bu metinde üç önemli saptama vurgulanmıştır: 1) Kentleşme kimi zaman deneysel, kimi zaman bilimsel kavram uygulamalarına ve kimi zaman da disiplinler arası etkileşime yaslanmaktadır. 2) Kendine özgü bir epistemoloji geliştirmiştir. 3) Kent olgusu, genel toplum ve yerel düzeyde, yaşam alanı boyutunda gelişimini sürdürmektedir (Lefebvre, 1976).

Lefebvre'in düşüncesinde mekân; siyasaldır, stratejiktir ve homojen değildir. Mekân üretimi aynı zamanda diyalektik bütünlükle herhangi bir metanın üretimiyle karşılaştırılabilir, Mekân; maddi, mali ve mekân-zaman planlamasının bulunduğu yerde ortaya çıkmıştır. Ona göre, teoriyle deneyimi hiç durmadan karşı karşıya getirmeli, kent toplumu dönüşümüne varmak için bir bilgi stratejisi hazırlanmalıdır. Lefebvre 'in belirttiği kent stratejisinin ilkeleri şunlara dayanmaktadır: 1. Kent, siyasal yaşamın içinde olmalıdır. 2. Öncelikle kentin özyönetimi sanayinin ki ile deneştirilmelidir. 3. Şehir hakkı tanınmalıdır. Bu ilkeler, söz konusu dönemde dünyada süregelen toplumsal devinim ve kent ayaklanmalarında önemli bir rol oynamıştır (Lefebvre, 2020: 9-19).

1960'tan 1970 sonrası yıllara gelindiğinde; mekân ile ilgili teorik incelemeler tartışmalarıyla gündemde olmuştur. İlk bakışta bu gündeme oturan çalışmalarda tartışmalar, genel olarak D. Harvey, M. Castells ve H. Lefebvre'in kuramlarına yöneliktir. Döneme bakıldığında; özellikle Marksizm'in ağırlığını hissettirdiği, kapitalist üretim ilişkileri düzenin yaşadığı çelişkiler ön planda olmuştur. Bunun somut yansıması, Lefebvre'in 1974'te yayınladığı 'Mekânın Üretimi' (2020) yapıtı olmuştur. Bu yapıtta, ortaya konulan mekân çözümlenmeleri, toplumsal çözümlenmelere göre daha bütünsel ve farklı yönelimli bir mekân oluşumu özelliğini taşımaktadır (Ghulyan, 2017: 2-3).

MEKÂNIN ÜRETİMİ

Mekânın üretimi konusunda; diğer canlılar gibi insanın ilk ortaya çıkışında ona kucak açan doğurgan doğanın koruması altında, ilk insanın başladığı yaşam serüveninde yeryüzü kayalarının doğal süreçlerle kazandığı mağaralar onların barınma gereksinimlerini sağlamıştır. İnsanın iklim değişiklikleriyle ilk yerleşimleri olan Doğu Afrika'dan kuzeye bereketli toprakların olduğu Mezopotamya'ya göçleriyle ilk mekânları olarak köyleri oluşturması, yapılan antropolojik ve arkeolojik araştırmalar sonucunda ortaya konulmuştur. Bu gelişim

içinde mekânın üretimi çeşitlenmiş hem üretici hem de tüketici bir özellik kazanmıştır. Mekânın üretimine ilişkin, daha sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak konu irdelenecektir. Mekânın tarihselliği bağlamında birçok anlayış ortaya konulmuş, bu anlayışlarda özellikle 70’li yılların başlarında yapılan değerlendirmelerde; bulanık, paradoksal ve tutarsız bir yapının egemen olduğu, geleneksel olarak mekân denildiğinde matematik, Öklid geometrisi ve teoremleriyle ortaya konulan bir kavram anlaşılmaktadır. Felsefede mekân ve üretimi ele alındığında; çoğu zaman Kant’ın “a priori” kavramıyla ilişkilendirilerek, bazen de bütün yanılısama ve hataların yüklendiği, psikolojik yaşamı dışarıya ve parçalayan/parçalanan cansıza yönelten şey olarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Mekânla ilişkili bilimlere göre, onun; coğrafi, sosyolojik, tarihsel gibi basitleştirilmiş yöntemsel aksiyomlarla parçalara ayrılabilirdiğinden söz edilmektedir. Mekânın zaman ile koşulut üretimi; herhangi bir nesne olmayıp, insan topluluklarının yaşadıkları doğa üzerindeki dinamikleri boyutunda duyumsadıklarına olan etkinin sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir. Lefebvre, toplumun bir bütün halinde değişiminden kalkarak; çelişkilerin doğurduğu kent toplumunun gerekliliğinden söz etmektedir. Ayrıca bu yeni toplum yapısıyla kentlerin toplumsal analiz ve pratiklerin odağında yer almasının doğru olacağını belirtmektedir. Bu gelişmenin, toplumsal ve siyasal mücadeleyi üretim-kent bütünlüğüne taşıyacağı düşüncesindedir (Lefebvre, 2017). Kentleşme olgusuna, sermayeyi arttırmaktan başka stratejileri olmayan resmi çevrelerin güdümünde, yaratıcılıktan uzak "vahşi" yapılanma içinde inşaatların yarattığı felaketlerin etkilerinin görülmeye başlandığı ve bunun da “modernite” adına yapıldığı görülmektedir Gerçekte, bir ürün özelliğinde olan mekân, üretim ilişkilerine ve üretici güçlere dâhil olmuştur. Dolayısıyla, mekân kavramı durağan kalmamış yani diyalektikleşmiş olup, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal ilişkilerin dayanağı olmuştur (Lefebvre, 2020: 21-24).

Mekânın alınır ve satılır olması, mübadele, kurumlar, kültür ve bilgiyle ilişkilendirilmesinin yanı sıra üretici güçlere ve işbölümüne dâhil edilmesi durumu vardır. Daha sonra sözü edilecek olan toplumsal mekân, üretim tarzıyla birlikte değişim göstermektedir. Bu durumda, mekânın zihin-kültür ile toplumsal-tarihsel bağdaşıklığı insanı yeni mekânları keşfetmeye yöneltecektir. Toplumun üretim tarzı ile mekânı arasında doğrudan ya da şeffaf ilişkisinin olup olmadığı sorgulandığında Lefebvre, farklılıkların olduğundan söz eder. Ona göre, “homojenlik-parçalılık hiyerarşiklik”, modernite mekânının belirgin özellikleri arasında yer alır. Mekân, bu özelliklerden doğan çeşitli nedenlerle homojenleşmeye yüz tutmuştur. Bu nedenler arasında; malzemenin üretimi, yönetim ve denetim, gözetim ve iletişim yöntemlerinden söz edilebilir. Genellikle yaşanan projersiz ve organizasyonsuz homojenlik durumunda sahte toplu konutlar

üretmiş, mekândaki bu yapılaşma paylara ya da parsellere ayrılmışlığı getirmiştir. Bunun yansımaları sıkıntılı mekân yerleşkeleri olarak; gettolar, yalıtılmış alanlar, mahalle grupları, çevresiyle ve çeşitli merkezlerle doğru düzgün birleşmemiş sözde-toplulukların yaşadıkları yerler oluşmuştur. Bu mekânlar; zamana koşut, sıradan, katı bir hiyerarşileşme sonucu konut mekânları, ticari mekânlar, boş zaman mekânları, marjinaler için mekânlara dönüşürler. Bu anlatılanlardan kalkarak, aslında mekânın üretimi, çalışmanın başlığında olduğu gibi günümüz toplumunun sistematik olarak yeniden üretimini doğurmuştur. Diğer deyişle üzerinde durulması gereken temel düşünce; üretim tarzının bazı toplumsal ilişkilerle birlikte, kendi mekânını ve zamanını örgütler-üretir olmasıdır. Kapitalizm, önceki örgütlenmeleri parçalamış sonrasında kendi bünyesi içinde tekrar üretmiştir. İşleyen mekanizmada, sözü edilen günümüzdeki mekân üretimi, sermaye birikimlerini olabildiğince artmıştır. Bu birikimlerle bir bakıma işgal edilmiş olan mekânlar, düzendeki çarpık işleyişe göre çeşitli yatırımlarla dönüştürülerek, ulusalı ve yereli bütünleştirip ve bir yandan da parçalayıp dünya ölçeğinde “yeni bir mekân” oluşma eğilimi göstermiştir (Lefebvre, 2020: 29-30).

Lefebvre’in öne sürdüğü, “toplumsal mekân toplumsal bir üründür” çıkarımı, mekânın üretimi süreciyle birlikte tarihi de ilişkilendirmektedir. Üretim tarzının başka bir üretim tarzına geçişte, yeni bir mekânı üretmesi ile bu değişiminden kalkarak bir dönemselleştirmeden söz edilmektedir. (Lefebvre, 2020: 75-76). Bir bakıma siyasi ve toplumsal yapı içinde yapılan değerlendirmelerle mekânın üretim tarzları olarak “mutlak mekân, kutsal mekân, tarihsel mekân, soyut mekân, çelişkili mekân” olmak üzere ayırtlanan beş mekândan söz edilmektedir. Böyle bir dönemselleştirme, özellikle Marksist üretim tarzlarının dönemselleştirilmesiyle örtüşmektedir (Boer, 2015: 123 aktaran Ghulyan, 2017: 5).

Mutlak Mekan

İnsan, yeryüzünde omurgalı canlıların evriminde önemli bir yer tutan memelilerin bir cinsi olan *Homo*'nun yaklaşık 2,3 milyon yıl öncesine giden bir yolculuğunun ürünü durumuyla ortaya çıkmıştır. Diğer canlılarla birlikte doğanın onlara verdiği barınma ve korunma yerleşim yeri olan mağaraları, doğanın ilk mutlak mekânı olarak nitelendirmek olanaklıdır. Neolitik Dönem ile birlikte mutlak mekânın, avcılık ve toplayıcılık, tarım ve hayvancılık (kabile toplumu, ilkel toplum) kökenli köylüler ile göçebe ya da yarı göçebe çobanlarla adlandırılan insan toplulukları, Akdeniz'e en yakın olan Levant bölgesinde yerleşmişlerdir. Arkeolojik bulgularla bu topluluklar, en eski Natufli kültürünün ve sonrasında Beidha'da (Erden ırmağının doğu kıyısı Petra yakınında) Erken Neolitik dönemde İ.Ö.7000-6500 arasında tarihlendirilen sürekli yaşanan ilk köy olan mutlak mekânı oluşturmuşlardır (Maisels, 1999: 132-133). Mutlak

mekânın temel özelliği için, insan yaşamının doğayla, yakın bir ilişki ve uyum içinde olmasından söz edilebilir. İnsanlar bu yaşanan mekânı dönüştürmeye çalışsa da, tasarlama dan uzak, bir temsil mekânı niteliğinde düşünmüşlerdir. Bu toplulukların mekânı ile yaşanan mekân, insan bedenine ve özellikle doğanın doğurganlığa karşılık gelen kadın bedenine benzetme yoluyla biçimlendirilmiştir (Mumford, 2013: 24-25). Mutlak mekân, insanların sadece günlük yaşamını sürdürdüğü süreçte üretilmesi ya da yeniden üretilmesi anlamına gelemeyeceği gibi, aynı zamanda ve özellikle ölümün de mekânı olmuştur. Lefebvre, sıradan insanların mezarları olan mekânlarının, doğumları ve ölümleri ile dile getirileceğini; bir tanrı ya da kral mezarı ise sivil birliğin site mensupları arasındaki bağın bekçisi durumunda olan mutlak mekânın, aynı zamanda canlılar üzerindeki mutlak iktidarın mekânı olacağını ifade etmiştir Bunun örneğini Mısır veya Meksika'daki uygarlıklarda piramitler, Mezopotamya'daki ziguratlarda görmek olanaklıdır (Lefebvre, 2020: 247). Tarihsel süreçte İ.Ö. 4000'li yıllarda ilk uygarlıkların (Mısır ve Sümer) mutlak mekânları, siyasi ve dini iktidarın egemenliğinde, doğanın parçaları gibi kutsanarak siyasi denetim aracı haline getirilip, gittikçe kutsal mekâna evrilmişlerdir. Aslında kan, toprak, dil bağıyla bağlı toplulukların mutlak mekânının tamamıyla kaybolmadığını, onu izleyen toplumsal mekânların temsil mekânlarının dayanağı olarak sürdürüldüğünü düşünmek gerekir (Lefebvre, 2020: 77). Marksist teoride tanımlanan İlkel-Neolitik toplum (Avcı ve toplayıcı, tarım ve hayvancılık kabile toplumu), Mutlak ve Kutsal Mekân (Doğa kökenli ve tanrısal) ile örtüştürülebilir.

Kutsal Mekan

İlk uygarlıklarla birlikte, siyasal arenada sihirsel düşünceden dinsel düşünceye atılan adım ile gerçek anlamda ilk şehir, Mezopotamya'nın güneyinde ancak Uruk Dönemi'ne geldiğinde karşımıza çıkmaktadır. İ.Ö.6000 ortalarında Güney Mezopotamya'daki yerleşik hayata geçiş İ.Ö.4000'de Uruk yerleşiminde ilk şehir devletinin doğuşuyla gerçekleşmiştir. Bu gelişimle, İ.Ö.3000'de Erken Hanedanlar Dönemi'nde şehir devletleri en parlak dönemlerini yaşamışlardır. Kutsal mekân denildiğinde, siyasi otoritenin katı uygulamaları ve onun doğa olarak algılanmaya devam etmesi anlaşılmaktadır (Tekin, 2017: 20-23). Kutsal mekân, dinsel kurumları da içermektedir. Düşsel olarak tasarlanan ve gerçekleşmesine özlem olarak duyumsanan şey düşüncesi, mekânsal temelde ortaya çıkmaktadır. Kutsal mekânın egemen olduğu toplumlarda, merkezi iktidarın konuşlandığı site özelliğindeki toplumsal mekânda merkez/periferi ve şehir/kasaba arasındaki ayırım ortaya çıkmıştır. Bu gelişim içinde ruhban tabakası kutsal mekânın genişlemesini sürdürmüş ve bu geniş mekân tanrısal bir düzene

geçmiştir. Mutlak mekân, artık bütün toplumlarda, tehditlerle, cezalandırmalarla, bedenlere hitap eden bir duruma gelmiştir (Lefebvre, 2020: 245-248).

Bu mekânda önemli bir öge olarak, toplumsal mekânın, hiyerarşik sınıflandırmayı güçlü ve kalıcı kılan mekânın içerdiği normlara topluluk üyelerinin bir bakıma bilmeden uymaları biçiminde bir yaşam içinde olduğu görülmektedir. Bu durum, kutsal mekânın içerdiği dini/siyasi kurumlara bağlılığını öne çıkarmaktadır. Bunun bir yansıması olarak, siyasi/dini merkez, kırsal kesimdeki artı ürüne el koymayı kendinde bir hak olarak görmüştür (Lefebvre, 2020:241-242,246.).

İlk şehir-devletlerin oluşumundan Geç Ortaçağ'a (1000–1300) kadar kutsal mekânın üretim ve yeniden üretimi söz konusu olmuştur, Lefebvre bu olguyu, "Roma'nın dinsel ve siyasal mekânını laikleştiren yeni bir mekân yerleşmiştir. Bu da onu tarihsel mekâna, birikim mekânına dönüşmeye hazırlamıştır" sözleriyle tanımlamıştır (Lefebvre, 2020: 264). Marksist üretim tarzında tanımlanan Köleci toplum (Doğu despotizmi, Yunan şehir devletleri, İmparatorluklar), Kutsal ve Tarihsel Mekân ile örtüştürülebilir.

Tarihsel Mekan

Tarihsel mekân denildiğinde; mutlak mekânın doğallığının durmadan parçalanan kalıntıların üzerine inşa edilmiş bir yeni mekân anlaşılmaktadır. Roma'yı kuşatan Cermen barbarları Avrupa'da ilk büyük tarım reformunun gerçekleştirmişlerdir. Bunun devamında sistematik tarıma geçiş ile feodalizm olarak tanımlanan üretim tarzına ve ona özgü üretim ilişkilerine geçiş sağlamıştır (Lefebvre, 2020: 243). Lefebvre, bu parçalanan mekân üzerine, gelişen ticari ilişkilere koşut olarak; bilgiler, teknikler, para, değerli nesnelere, sanat eserleri ve sembollerin oluşturduğu zenginliğin birikim mekânından söz etmektedir. Artık bu evrede, egemen olduğu topraklarıyla birlikte girişte de söz edildiği üzere, egemen bir özne durumundaki Batı'nın tarihsel şehrinden söz edilebilir. Bu şehirlerde pazarların yaygınlaşması ve ticaretin belirleyiciliğinde değişim değerinin yaygınlık kazanması, küçük çaplı üreticilerin bir araya gelip loncalar, dernekler halinde örgütlenmesiyle, şehirde toplumsal olarak üretebilen kolektif emekçi sahne almıştır (Lefebvre, 2020: 266).

Maurice Dobb, Batı Avrupa'daki feodal sistemin içkin özellikleri arasında yer alan, serflerin kazanımlarının göz ardı edilmesi, üretici olmayanların artması, savaş ile artan savurganlığın, Batı Avrupa feodalizminin bir bakıma çözülmesine neden olduğundan söz etmektedir. Ona göre bu durum, emek gücünün aşırı sömürülmesine ve kapitalizme geçiş için birikime yol açmıştır (Dobb, 1946 aktaran Ghulyan, 2017: 10).

Orta Çağ'ın tarihsel mekânında, XII. yüzyıldan önceki yeraltı mekânlarının karşısına çıkan büyük katedrallerle birlikte kilisedeki resim ya da ikonların yanında bedenlerin yücelmesi anlamında heykel ön plana çıkmış, sanatsal bakış bağlamında soyutlama, geometri ve mantıkla, güç simgeleştirilmiştir. XIV. yüzyıldan itibaren tüccar kenti, siyasi ve dini kentin yerini almış, ticaret kentsel işlev haline gelerek kentsel ve mekânsal biçimi önemli ölçüde etkilemiştir. Gözetleme kulesi ve üzerine bir saatin eklenmesi mekâna ve hatta zamana egemen olarak nitelendirilmiş, pazar meydanının kent merkezine dönüşmesi, ulaşımın sağlandığı sokaklarla ilişkilendirilmesi, mekânın deneyimlenmesine ve anlayışına yeni bir boyut getirmiştir (Lefebvre, 2020: 267-275).

Gelişen süreçte, tarihsel mekânda en önemli “özne” haline gelen şehir, grafik olarak görselleştirilmiş ve kent planları yaygınlık kazanarak kendi imgesini bulmuştur. Ancak feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinin tamamlanması, burjuva devrimleriyle birlikte coğrafi mekânları kent sistemleriyle bütünleştiren ulus devletlerinin ortaya çıkışı, kentsel mekânın gelişimine damgasını vurmuştur. Lefebvre'nin deyişiyle kentleşen mekân ve zaman, yerini devletleşen mekân ve zamana bırakmıştır. Başka bir deyişle, eskiden zamana ve mekâna egemen olan kent, yerini mekâna ve zamana egemen olan devlete bırakmıştır. Egemen özne olan ulus devletin soyut mekânında kent ve kentsel mekân eskiden dünyaya ait bir imge iken artık devlet imgesine dönüşmüştür. Marksist üretim tarzında tanımlanan Köleci ve Feodal Toplum (Doğu despotizmi, Yunan şehir devletleri, İmparatorluklar), Kutsal ve Tarihsel mekân ile örtüştürülebilir.

Soyut Mekan

Soyut mekânı şiddet ve savaş ile örtüştüren Lefebvre, onun siyasallığından kalkarak sermayeye bağlı ve bir devletin ürünü olarak kurumsal olmasından ve de onlarla şekillendirilen bir mekândan söz etmektedir (Ghulyan, 2017: 13). Soyut mekânın temel özellikleri, homojenlik ve ondan kaynaklanan araçsallığı da beraberinde getirmiştir. Temelinde ve doğasında şiddet tekeli elinde bulunduran devlet, öncelikle mekânda kendisini tehdit her şeyi ortadan kaldırarak homojenleştirmiş ve bu durum da söz konusu mekânın kullanım değerini siyasallaştırmıştır (Lefebvre, 2020: 292-294).

Soyut mekânın felsefi temeline bakıldığında, devleti mekânın efendisi olarak gören, devlete rasyonellik atfeden Hegelcilikle birlikte, mantık silsilesi içinde Kartezyen felsefe egemen düşünce olarak görülmektedir. Dar ve duyarsız rasyonelliğin yattığı soyut mekânda, otoriter ve kaba bir mekân pratiği devreye girmiştir. Burada ortaya çıkan anlayış, parçalanmış mekânın, yaşadığı canlı/cansız objeleriyle tasarlanmış mimari bir küme olarak homojenlik

kazanması sonucunda, birbirleriyle fazla örtüşmeyen sokak ve şehir bağlantılarından soyutlanmasını getirmiştir (Lefebvre, 2020: 309-310).

Rasyonelliğe dayalı pratiğin sonucunda Marx'ın yabancılaşma kavramı, üretim süreçleri içinde artık gündelik hayatı da kapsar duruma gelmiştir. Soyut mekânın, çelişkili yapısında kapitalist üretim tarzındaki sermaye ile işçi sınıfı arasındaki temel çelişki ön planda geçerliliğini korumaktadır (Lefebvre, 2020: 294).

Kapitalist toplumsal ve üretim ilişkilerinde mekânın üretimi, toptan ve bütün bir mekân üretimi özelliğinde gerçekleşmiştir. Burjuvazi ve kapitalizm, soyut mekânı kullanarak, meta pazarında etkinliğini sürdürmüş, ancak sermaye varlığında üstünlük sağlamaya kalktığında çalkantılı bir ortamla yüz yüze kalmıştır. Bu durum, onların kendi pratiklerini soyut mekânlarına indirgeyememiş olmalarından kaynaklanmıştır (Lefebvre, 2020: 90).

Görüldüğü üzere soyut mekân, çok derin ve yoğun çelişkilerle doludur. Lefebvre, mekân dönemselleştirmesinde soyut mekânın bir uzantısı olarak çelişkili mekândan söz etmiştir. Soyut mekân halen egemen konumunu sürdürmektedir, 60-70'li yıllardan itibaren ileri kapitalizm gelişmeleri, genel olarak mekânın üretimi süreçlerine ve mekân çelişkilerine farklı bir nitelik ve nicelik kazandırmıştır. Marksist üretim tarzında tanımlanan Kapitalist toplum, Soyut ve Çelişkili mekân ile örtüşmektedir.

Çelişkili Mekan

Çelişkili mekân, soyut mekânın çelişkilerinin daha da derinleştiği konumuyla tüm özelliklerine sahip kapitalizmin son döneminde ortaya çıkan mekân üretimidir. Açıklamak gerekirse, emek/sermaye çelişkisi daha da boyut kazanmış ve çelişkili mekânın üretimine etki eder biçimde gelişmiştir (Ghulyan, 2017: 17).

Bu çelişkiler yumağı içinde, mekânın niteliği ve kullanım değerinin saf halini koruyamaması; kâr oranlarıyla egemen sektörlerin gelişmesindeki yükselişle, sanayi ve üretim çelişkili mekâna yayılmaya başlayarak yeni bir doğal yaşam pratiğini kazanmıştır. Nicelik ile nitelik arasındaki çelişkiyi temsil eden bu süreçte, üç terimli bir değişim görülmektedir: 1. Tüketim Mekânı (Emek gücünün gündelik olan yeniden üretimini sağlayan tüketim). 2. Mekânın Tüketimi (Gündelik olmayan tatiller, boş vakit, şenlik, vb.) 3. Üretim Mekânı (Toplumsal yeniden üretimi sağlayan üretici tüketim). Bu üç terimli hareket; 1 ve 2, 2 ve 3 ile 3 ve 1 arasında olmak üzere karşılıklı ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Sözü edilen doğal yaşam pratiğine dönüşen çelişki, bir şekilde 2. hareket ile çözülsede, kullanım ve yaşanan mekânın siyasal kullanımı olarak her zaman yeniden ortaya çıkmaktadır. Burada belirleyici olan, siyasal

kullanımın temeli olan tasarlanan mekân ve onun baskıcı, soyutlayan, yabancılaştıran niteliği olmuştur (Ghulyan, 2017: 19). Kullanımın siyasete nüfuz etmesi aşırı biçim aldığına tanık olarak, bugün yaygın olarak görülebilmektedir. Doğa ve doğal olana vurgu günümüzde; ideolojik boyutta çevre, çevrecilik ve çevre korunması adı altında, pratik boyutta ise artık yeni bir kârlı sektör oluşturan çevre ve doğa dostu üretici olup ya da olmayan tüketim adı altında sürdürülmektedir. Çevre sorunu olarak tanımlanan mekân üretiminin genel sürecinden ayrılmaz durumuyla; soyut mekânın nitelik-nicelik, kullanım-mübadele, mülk edinme-sahiplenme çelişkilerinin yansması ve körükleyici olması, ortaya çıkan olgular olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca, somut bir bağlamda çelişkili mekânın incelemesi, yukarıdaki genel ve temel çelişkilere ek olarak, belirli bir toplumda ileri kapitalizmin işleyişine ve ona karşılık gelen (üretilen) mekâna özgü çelişkiler dizisini de ortaya çıkartmaktadır (Ghulyan, 2017: 19-20).

MEKÂNSAL ÜÇLÜ

Lefebvre'e göre mekânın deneyimlenmesi düşüncesinde; algılanan, tasarlanan ve yaşanan üç temel öge belirleyicidir. Bunların mekânsal kavramsallaştırılması, "mekânsal pratik (algılanan)", "mekân temsili (tasarlanan)" ve "temsili mekân (yaşanan)" olarak üçlü yapıyı önermektedir. Bu üçlü yapı, hem her üretim tarzında ve toplumda mekânın üretimini anlamlandırmaya ve mekânın deneyimlenmesine hem de zihinsel, toplumsal ile fiziksel mekânların karşılıklı ilişkileri, karşıtlıkları ve düzenlenişlerini incelemeye olanak sağlamaktadır. Mekânsal üçlüden anlaşılacağı üzere, öncelikle "Soyut ve Çelişkili Mekân" kapsamında günümüze kadar güncelliğini korumuş olduğu söylenebilir.

Mekansal Pratik (Algılanan Mekan)

Binalar, yapılar, çalışma yeri, özel alan ve boş vakit alanlarını birbiriyle bağlayan yol ve ağları kapsayan mekânsal pratik; bir toplumun kendi mekânını oluşturması, ileri kapitalizmde gündelik ile kentsel gerçekliğin birleşikliği, üretimiyle her toplumsal oluşuma özgü yerlerin ve mekânsal kümelerin olması gibi özellikleri taşımaktadır. Mekânsal pratik, fiziksel mekân ile ilgili olduğu için, algılanan mekân olup, onun doğrudan deneyimlenmesini sağlar. Mimari, şehircilik, parkur ve yerlerin düzenlenmesi; gündelik hayatın kent gerçekliği olgusunda yer almıştır (Lefebvre, 2020: 63,67-68). Günümüzdeki kentler, teknolojinin gelişimiyle bir yandan yaşamın kolaylaştırılması diğer yandan da çevre sorunlarıyla karşı karşıya yaşadığı çelişkilerle yüzleşmek durumundadır. Algılanan mekân öznelliğinde ileri kapitalizmin bir şekilde çelişkilerini duyumsamak, mekânsal pratiğin deneyimlenmesi sonucunda kent olgusuna içselleştirerek bakma çabası içinde olunmalıdır.

Mekan Temsilleri (Tasarlanan Mekan)

Özellikle planlamacıların, şehircilerin, teknokratların, kimi sanatçıların mekânı olarak tasarlanan mekân temsilleri, varoluşlarıyla entelektüel olarak oluşturulmuş bir göstergeler sistemine yönelme eğilimindedir. Siyasi iktidarın, egemen ideoloji ve ekonomik düzenin mantığına göre düzenlenmiş, örgütlenmiş ve üretilmiş mekân temsilleri, düşünülmüş ve belirli bir mekânsal pratik aracılığıyla nesneleşmiştir (Lefebvre, 2020: 63-68). Mekân temsiline; insanların ve şeylerin mekândaki ayrım veya birleşimini sağlayan uygulama ve pratiklerin dayanağı olduğu söylenebilir (Ghulyan, 2017: 23). Mekân temsillerinin entelektüel bakış ile sistem içindeki yerini kavrayabilmek çabasıyla düşünmenin mekânsal pratik içinde somutlanması, doğru planla doğru yerde biçimlenmiş olan tasarımlarla ortaya konulan mekânsal üçlünün önemli bir yapısını oluşturmaktadır.

Temsil Mekanları (Yaşayan Mekan)

Temsil mekânları, üçlünün diğer iki ögesine göre daha zor belirlenebilecek bir öge durumundadırlar. Yaşanan mekân denildiğinde; zamanı doğrudan içeren, öznelerin temsil mekânları durumuyla her günkü edimlerini gerçekleştirdikleri, kullanıcıların ve oturanların sahipliğinde yaşadıkları, örneklenirse; yatak, oda, konut ya da ev; meydan, kilise, mezarlık, vb, somut bir yerleşimden söz edilmektedir (Lefebvre, 2020: 63,70-71). Yaşanan mekan gerçekliğiyle gündelik olarak temsil mekânları, insanların özgürce kendilerini ifade edebilecekleri bir profil sunmaktadır. Bu mekânlar, yaşamla iç içe olan birbirinden farklı bireylerin korunma amacıyla paylaştıkları ortamlarda ilişkilerini sürdürmeyi olanaklı kılan mekân üçlüsünün en dinamik yapısını oluşturmuştur.

Kendi özellik ve niteliklerine göre, farklı üretim tarzı ve toplumlarda mekânsal pratikler, mekân temsilleri ve temsili mekânlar ilişkileri bakımından hiçbir zaman basit ve istikrarlı olmayacak durumda, mekânın üretimine farklı ölçüde müdahale etmişlerdir (Lefebvre, 2020: 74). Mekân ve üretimi sürecinin taraflılığı ve boyutluluğu içinde mekânsal üçlü öğelerinin arasındaki ilişkiler gözetildiğinde; bunların arasında sürekli hareket, örtüşme, yer değiştirme, sürtüşmenin her an ortaya çıkabileceğinden söz edilmektedir. Temsil mekânının mekân temsili tarafından işgal edilerek yerini ona bırakması ya da farklı süreçler nedeniyle temsil mekânı, yasadışı tarafından çıkıp toplumsal mekânda kendi yerini kazanması her zaman olanaklıdır. Lefebvre, bu süreçlerde özellikle beden daima dikkate alınması gerekliliğini vurgulamıştır (Ghulyan, 2017: 25)

SONUÇ

Bu çalışmada; mekânın insanı sistematiik olarak nasıl ürettiği ya da tersine insanın mekânı üretmesini de içinde barındıracak tarzda, neden ve sonuç ilişkisiyle mekânın nasıl bir üretimin parçası olduğu konusu irdelenmeye çalışılmıştır. Bu konuda öncelikle Lefebvre'in "Mekânın Üretimi" yapıtında öne sürülen mekân kuramına açıklama getirilmeye çalışılmıştır (Lefebvre, 2020) Lefebvre'in öne sürdüğü mekân dönemselleştirmesi, her üretim tarzında üretilmekte olan mekânlar olarak "mutlak, kutsal, tarihsel, soyut ile çelişkili mekân" kapsamında değerlendirilmiş ve Marksist üretim tarzları bağlamında tanımlanan İkel-Neolitik toplum (Avcı ve toplayıcı, tarım ve hayvancılık kabile toplumu), Köleci toplum (Doğu despotizmi, Yunan şehir devletleri, İmparatorluklar), Feodal Toplum (Doğu despotizmi, Krallıklar), Kapitalist toplum üretim tarzlarıyla örtüştürülmüştür.

Mekânın sistematiik olarak insanı üretmesiyle şekillenen işleyiş bağlamında, günümüzde üretim ilişkilerine koşut olarak insan toplulukları, küresel hegemonyanın egemenliği altında soyut ve çelişkili mekâna kul edilmiş durumdadır. Kendi dinamiği içinde özellikle, Avrupa, Kuzey Amerika, Avustralya ve Japonya, Kore gibi Asya ülkelerinde gelişmiş kapitalist toplum yapılarının ayak uydurduğu "Soyut ve Çelişkili Mekan" içinde sürdürdükleri yaşamın; çalışmada açıklanmaya çalışılan "mekânsal pratik (algılanan)", "mekân temsili (tasarlanan)" ve "temsili mekân (yaşanan)" oluşumlu bir bütünlük içinde deneyimlenmesinin ortaya çıkardığı sorunlar ve çözümlerinin üzerine eğilmek gerekliliği halen ortada durmaktadır. Sözü edilen coğrafyanın dışında kalan ülkelerde küresel hegemonyanın dayattığı bir anlayış ya da çarpık üretim ilişkilerinin egemenliğinde soyut ve çelişkili mekân içinde yaşamlarını sürdürmeleri toplumsal bir olgu olarak kendini hissettirmektedir. Günümüzde; özellikle kırsaldan yayılmak üzere şehir-kent yerleşiminde mekânsal olarak insan topluluklarının özellikle inanç seremonileri bağlamında dinsel gereksinimlerinle özdeşleşen Kutsal ve Tarihsel Mekân temelli temsil mekânları ile ilişkileri sürdürülmektedir. Mekânın üretiminde sözü edilen, Tarihsel Mekân üretiminin sürdürdüğü feodal dönemin günümüze yansması da, özellikle Batı'nın tarihsel şehri örneğinden Soyut ve Çelişkili Mekân'da kent in evrilmesinde Kapitalist üretim ilişkileri bağlamında başta emek-sermaye çelişkileri belirleyici olmuştur. Ortaya çıkan görünümde; "çağdaş köleci toplum" nitelemesinin yapılabileceği bir gerçeklikle bireylerin bir şekilde yaşanan mekânlardaki konumlarının Soyut ve Çelişkili Mekân'dan Tarihsel Mekân'a sürüklendiğini söylemek doğru olacaktır.

KAYNAKÇA

BOER, Ronald. (2015), *Marxist Criticism of the Hebrew Bible*, Bloomsbury Publishing, London.

DOBB, Maurice. (1946), *Studies in the Development of Capitalism*, International Publishers, New York.

GHULYAN, Husik. (2017), Lefebvre'nin Mekân Kuramının Yapısal ve Kavramsal Çerçevesine Dair Bir Okuma. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 26, 3, 1-29.

LEFEBVRE, Henri. (1976), Reflections on the Politics of Space, *Antipode*, 8, 2, 30-37.

LEFEBVRE, Henri. (2015), *Şehir Hakkı*, (Çev. I. Ergüden), Sel Yayınları, İstanbul.

LEFEBVRE, Henri. (2020), *Mekânın Üretimi*, (Çev. I. Ergüden), Sel Yayıncılık, 6. Baskı, İstanbul.